

**Elionor d'Urgell: de princesa a ermitana
de Sant Joan de Montblanc. Entre la
història i la llegenda**

Josep-Pau Jàvega i Bulló

Elionor d'Urgell: de princesa a ermitana de Sant Joan de Montblanc. Entre la història i la llegenda

Josep-Pau Jàvega i Bulló
 jpjavega@terra.es

Resum: Síntesi històrica sobre la princesa Elionor, pertanyent al llinatge de la casa del comtat d'Urgell, que tenia els seus enclavaments a la Seu d'Urgell, Balaguer i Agramunt, emparentada amb Jaume II, candidat a la casa reial de Catalunya-Aragó. El triomf del castellà Ferran d'Antequera portà la dissort als membres de la casa d'Urgell. Elionor romangué al monestir de Sixena, fruit de la seva vocació religiosa, fundà l'ermita de Sant Joan, prop de Montblanc, i portà una vida d'extrema austeritat. Entre d'altres personatges, tractà amb fra Pere Marginet, vinculat al monestir de Poblet.

Paraules clau: Elionor d'Urgell, Jaume II el Dissortat, Ferran d'Antequera, Montblanc, fra Pere Marginet, ermita de Sant Joan

Abstract: Historical synthesis of Princess Leonor, who belonged to the lineage of the household of county of Urgell, which had their enclaves in la Seu d'Urgell, Balaguer and Agramunt. She was of the same family as James II, candidate for the royal house of Catalonia and Aragon. The triumph of the Spanish King Ferdinand of Antequera brought misery to the members of the household of Urgell. Eleanor remained in the monastery of Sixena, as a result of her religious vocation. She founded the St. John hermitage, near Montblanc, and led a life of extreme austerity. Among other characters, she connected with Brother Peter Marginet, linked to the monastery of Poblet.

Keywords: Eleanor of Urgell, James II the Unlucky, Ferdinand of Antequera, Montblanc, Brother Peter Marginet, St. John hermitage

Un dels personatges més interessants del Montblanc medieval és Elionor d'Urgell, il·lustre ermitana de Sant Joan. Amb l'ànim de divulgar la seva biografia voldríem aplegar-ne unes notes biogràfiques.

Elionor fou germana de Jaume II, comte d'Urgell, i no filla seva, com apareix en alguns textos impresos. Al segle xv Elionor era un nom molt habitual entre les dames nobles de l'època; així, el comte Jaume II d'Urgell, conegut com el Dissortat, tenia una germana i una filla que també portaven el mateix nom i totes dues van ser conegudes com Elionor d'Urgell.

El seu nom complet seria Elionor d'Urgell i Montferrat, era noble per les quatre branques: per part del seu pare (Pere II d'Urgell) era neboda de Joan I el Caçador i de Martí I l'Humà. El seu avi, Jaume d'Urgell, era germà

Escut d'armes de Jaume II

de Pere III el Cerimoniós i el seu besavi fou Alfons III el Benigne, a la vegada era cosina segona de Ferran d'Antequera (Ferran I), el seu enemic mortal.

Per part de mare també portava sang reial, la seva àvia materna era Isabel de Mallorca, la darrera representant del casal mallorquí i de Giovanni II, paleòleg, descendent dels emperadors de Constantinoble.

Biografia

No sabem l'any ni el lloc on va néixer, però per deducció, si va morir el 28 de maig de 1430, va néixer pels volts de l'any 1378, possiblement a Balaguer o a Lleida.

No sabem res de la seva joventut encara que hem de suposar que els Urgell gaudien de bona posició, gràcies a la curada administració de la comtessa Cecília, l'àvia d'Elionor.

Fou la germana gran, ja que els dos primers fills del matrimoni entre Pere i Margarida moriren en nèixer o si no d'infants. Seguiren a Elionor (1378-1430), Cecília (1389-1460), Isabel (¿-1434), Jaume (1380-1433), Pere i Joan. Pere morí als vuit anys i Joan, baró d'Entença morí als setze anys (Carreras Candi 1929: 3).

És de suposar que la infantesa d'Elionor i els seus germans era la pròpia dels membres de la família reial, amb els seus dominis i les seves rendes. El seu pare, el comte Pere, era un home il·lustrat, pacífic i lleial, a qui sembla que no agradava la vida cortesana.

És d'estranyar que una noia de la seva posició no tingués pretendents per a núpcies, només es coneix l'intent del seu oncle, el rei Martí I, juntament amb la seva mare, per concertar-li un casament amb el primogènit del reialme de Portugal, l'any 1409. Carreras Candi relata:

[...] *que, antes de fallecer el rey Martín de Aragón, pensó, en mayo de 1409, casar a doña Leonor con el primogénito de Portugal: hubo tratos y se discutió el dote y fueron a Lisboa, enviados de don Martín, quien se ofreció a dar diez mil florines a la novia para completar los cincuenta mil que se le ofrecían; pero ni esta boda, ni otra que también se proyectó con el segundogénito, llegaron a realizarse.* (Carreras Candi 1929: 4)

No entrarem a comentar les conseqüències de la mort de Martí I i el compromís de Casp, d'on sortí rei Ferran d'Antequera; però sí que assenyalarem que Jaume d'Urgell era nebot del rei Martí I l'Humà i del rei Joan I i, en aquells moments, lloctinent del regne d'Aragó, maridat amb l'infanta Isabel d'Aragó, filla de Pere III. Era evident que políticament havia de ser ell el nou comte rei (vegeu el quadre: Annex I).

Jaume d'Urgell, amb el seu exèrcit, fou vençut militarment prop de Lleida el 10 de juliol de 1413 (batalla d'Alcolea de Cinca) per les tropes de Ferran d'Antequera. Jaume es refugià a Balaguer en creure que era inexpugnable, amb les seves tropes comandades per Ramon Berenguer de Fluvià, tot esperant l'ajut anglès. El propi rei Ferran organitzà un setge el juliol de 1413, amb tropes d'infanteria, sis bombardes de gran calibre i tres fonèvolts.

Ferran d'Antequera va dirigir al pla d'Almatà el pes de l'artilleria des del 5 d'agost, va malmetre el castell, l'església i el convent de Santa Clara. El setge de Balaguer acabà amb la rendició del comte al rei el dia 31 d'octubre de 1413, davant de l'assalt imminent.

Giménez Soler explica:

[...] *el rey dió un nuevo plazo que espiraba el 1 de noviembre. El 30 de octubre salió la infanta, habló con el rey y se volvió a Balaguer; al día siguiente volvió a salir y permaneció ya en el real. Su marido, después de conferenciar llorando con el duque de Gandía, Don Enrique de Villena y Diego Fernández de Vadillo vino aquella misma noche al toque de oración a ponerse sin condiciones en poder del Rey; ya en su presencia dobló ambas rodillas diciendo en catalán las palabras del salmo «quia cognosco iniquitatem meam, miserere mei, Domine, secundum magnam misericordiam tuam».* (Giménez Soler 1899: 180).

El dia cinc del mateix mes de novembre, es van presentar davant el rei a Lleida Margarida de Montferrat, Elionor, Cecília i Isabel (esposa de Jaume) amb les seves filles petites. El rei Ferran, ja des del moment de la presa de Balaguer, els embargà totes les joies i propietats, i les tractà com a presoneres.

L'empresonament de Jaume va significar que Elionor passés a ser comtessa d'Urgell, segons es contemplava en el testament del seu pare, Pere II, on havia deixat escrit que a falta d'homes la baronia d'Entença i el comtat de Balaguer passarien a la primogènita, és a dir, a Elionor. Per això el rei Ferran I va portar a judici Elionor. En aquest litigi Elionor fou declarada culpable mentre que la seva germana fou absolta de tots els càrrecs, encara que igualment se li confiscaren els béns.

Totes les dones de la família d'Urgell van ser traslladades després del

judici de Lleida al monestir de Sixena (Osca), on la germana d'Elionor, Isabel, era l'abadessa.

Cal recordar l'intent de Margarida de Montferrat, durant l'any 1414, de casar la seva filla Cecília amb el duc de Clarence, amb el dot del reialme de Sicília, per així alliberar el seu fill Jaume. Descoberta la conspiració foren empresonades a Lleida la comtesa i les infantes Elionor i Cecília. El 29 d'octubre de 1414 foren recloses i jutjades de nou el 29 de juny de 1415, sense cap imputació; probablement després marxaren altra vegada al monestir de Sixena.

Durant el regnat de Ferran, la casa d'Urgell fou perseguida i reduïda a la misèria. El seu fill Alfons, en canvi, va afavorir la situació de la família d'Elionor, ja sigui pel seu caràcter (no hem d'oblidar que eren de la mateixa família) o per la influència de la seva muller, la reina Maria de Castella. Així, 15 d'agost de 1416 el rei Alfons manà que Elionor i Cecília sortissin del monestir de Sixena, afectat per la pesta, i es traslladessin al monestir de Corbins (Segrià) de manera honorable. Allà les dues germanes demanaren al rei que les deixés sortir del monestir i els concedís el dret d'anar a qualsevol lloc del Principat, cosa que el rei els atorgà. Això fa pensar que les relacions entre la família d'Urgell i la casa reial anaven millorant, ho demostra el fet que el rei, amb data 9 de novembre de 1417, atorga a Margarida i a les seves filles la quantitat de 300 florins anuals.

El Nadal de 1418, les dones de la casa d'Urgell el passaren a Balaguer, juntament amb la reina, Maria de Castella, que els prometé protecció.

El 10 de novembre de 1420, Margarida de Montferrat morí a Morella, on el seu marit Jaume restava pres. Abans demanà al monarca el retorn de les joies i les seves pertinences a les seves filles, cosa que el rei Alfons féu sis dies després de la seva mort.

L'any 1423 Cecília s'enllaçà amb Bernat IV de Cabrera, comte de Mòdica i vescomte de Bas, i deixà Elionor sola.

El dia 28 de gener de 1424 morí a Alcolea de Cinca, Isabel d'Aragó, muller de Jaume d'Urgell, cunyada d'Elionor i filla de Pere III i de Sibilla de Fortià. Aquest fet, sigui per impotència, per resignació, per rebel·lió o simplement enganyada per la realitat, fa que Elionor prengui la decisió de retirar-se del món i fer vida penitent. Per la seva relació amb fra Pere Marginet i fra Pere Cerdà, decideix fer vida d'eremita a Sant Joan de Montblanc. Llavors va nomenar hereva del comtat d'Urgell i de la baronia d'Entença la seva germana Cecília.

Monfar escriu que desenganyada del món i aconsellada pels monjos Pere Marginet i Pere Cerdà es retirà en un lloc no allunyat del monestir de Poblet, al terme de Montblanc, on edificà l'ermita, sota l'advocació de Sant Joan Baptista (Monfar i Sors 1652: 562).

No en sabem la data, probablement a inicis de 1424, el pare Finestres esmenta que arribà a Sant Joan amb dues companyes i dues criades, cosa que fa suposar que l'ermita ja existia.

Segons Monfar i Finestres, féu vida penitent, guardava dejuni i abs-

Ermita de sant Joan . Cova de Nialó.
Lloc on popularment es diu que dormia Elionor

tinència de manera continuada, vestida amb robes aspres, tenia ajustada la cintura amb un cèrcol de ferro, portava argolles a les cames i anava descalça. Per això, en poc temps va agafar fama de santedat. La pròpia reina Maria des de València li escriví una missiva amb data 20 d'abril de 1427, en la qual elogia la seva vida (Giménez Soler 1899: 283) amb aquestes paraules:

«La Reyna.

Egrègia e cara cosina: vostra letra havem rebuda per en Guerau Mallol e oydas les cosas per ell a nos, de vostra honestat, virtuts, e bona vida, explicades, havem ne hant singular plaer: plàcia a nostre senyor Déu vós faça gràcia de continuar, perseverar e augmentar, en aquelles. Certificant vos, que, vostres honestat e virtuts, són tals, que tots temps en oracions vós nos haiats specialment per recomenada e preguets a frare Margenet, que en les sues, nos haia semblantment en memòria e recomendació singular. Escrivit-nos soven, car plaer hi trobarem molt singular. Dada en València, sots nostre segell secret, a XX dies de abril del any MCCCCXXVII. La Reyna.

Dos anys després d'haver felicitat la reina Maria a Elionor per la fama de santedat, aquesta demanà de tenir una trobada amb ella i fra Pere Marginet. Els convocà a la cort de Saragossa i, atenent la negativa, els va replicar afectuosament que, al seu immediat pas per Lleida, baixessin a aquesta ciutat per parlar amb ella. Les cartes escrites a fra Pere i a Elionor, són idèntiques, sols reproduïrem la segona (Carreras Candi 1929: 12):

La Reyna.

Egrègia e cara cosina, vostra letra havem rebuda, a la qual vos responem, que, al present vos havem per excusada de la venguda; però fem vos certa, que havem gran desitgs de parlar ab vós, e ab frare Margenet, e per aquesta rahó li scrivim, que, ara, com passarem per Leryda, deu loc e manera, que en Leryda, o en algun altre loch, puxam parlat ab vós e amb ell; perquè us pregam aquí vullats dispondre; del abat de Veruela vós responem, que, lo haurem per recomanat: pregant vos que-ns haiats per recomanada en vostras oracions. Dada en Saragoça sots nostre segell secret, a XXVI dies de febrer del any MCCCCXXIII. La Reyna».

No sabem si la trobada es va produir. El fet que Elionor hagués recomanat a la reina a l'abat de Veruela i el mateix fet de demanar l'entrevista fa suposar que les relacions d'Elionor amb el món exterior no estaven trencades, probablement acudien molts devots a visitar-la, un d'ells fou segurament el referit abat de Veruela, que a la vegada aconseguí una recomanació per la reina Maria.

Elionor d'Urgell va morir el dia 28 de maig de 1430 a l'ermita de Sant Joan de Montblanc a causa de la pesta, abans féu testament davant el notari de Montblanc Pere Belliceu. Explica el pare Finestres (1753: 262-263): «*Herida por la peste, hizo su testamento, mandándose enterrar en en Poblet, en la capilla de los Santos Evangelistas, llamada de los Condes de Urgel, y habiéndole durado el dolor gravísimo desde el sábado hasta el miércoles siguiente, dió su alma a Dios el 28 de Mayo de 1430.*» Tenia 52 anys.

Segons Monfar la van posar a la capella dels Sants Evangelistes, al costat de l'altar, a la part de l'Evangeli en una caixa de fusta coberta amb un drap de grana amb els escuts de les armes d'Aragó i Urgell. A la paret hi van penjar els tres cercles de ferro, un cenyidor i unes cadenetes que Elionor feia servir com a disciplines. Monfar diu que ell encara ho va veure, l'any 1652. (Monfar i Sors 1652: 253)

El pare Finestres explica que l'any 1611, essent abat de Poblet Simó Trilla, van visitar Poblet Alvaro, abat del monestir de Veruela, i Lorenzo Zamora, abat del monestir de Piedra, comissaris apostòlics del Papa Pau V:

[...] *y pareciendoles que los huesos del venerable fra Pere Marginet como también los de la contemporanea doña Leonor de Aragón, no estaban con la grandeza y majestad correspondiente a sus méritos establecieron los capítulos de visita siguientes: Encargamos mucho al P. Abad que haga una capilla de nuestro padre San Bernardo y en una parte de ella ponga un sepulcro de mérmol o de jaspe, con la mayor grandeza y majestad que pudiera, para que en él se depositen las reliquias de el Santo padre fra Pere Marginet y otro para la ilustrísima condesa de Urgel, de quien por tradición se cuentan tan grandes cosas.* (Finestres 1753: 291)

És la darrera notícia que en tenim. Actualment la capella ha estat reformada i es desconeix el lloc on es troben les seves restes mortals.

La llegenda

És molt natural que el fet que una princesa catalana com Elionor es retirés a una ermita vora Montblanc causés un gran enrenou a la comarca i més en portar una vida que en aquella època es considerava de santa. Sens dubte, com bé diu Agustí Altisent, no es desvinculà del tot del món i rebia la visita de molts devots que anaven a Sant Joan a cercar consell espiritual (1974: 414).

Segons la tradició, Elionor, coneguda com Nialó (contracció de na Elionor), feia una vida d'absoluta pobresa, dejuni i abstinència a la cova propera a Sant Joan, coneguda popularment com a cova de Nialó, per això hom ha cregut verosímil que allà s'hi retirés algunes vegades per augmentar les seves mortificacions. Carreras Candi (1929: 12) afirma que «encara s'ensenyen, immediats a una esquerra existent l'interior de la cova, els forats, suposant la tradició, que hi anaven clavades unes cadenes a les que lligava els seus delicats peus, Leonor les nits que dormia estesa a la humida i relliscosa roca».

També la llegenda relata que cada dia anava a peu a la cova de fra Pere Marginet a la Pena. De Sant Joan a la cova de fra Pere a la Pena, a peu, hi ha unes dues hores; per tant, l'assistència a missa li suposaria unes sis hores fora de Sant Joan: quatre d'anar i tornar i entre una i dues d'oïr missa. A l'hivern, per la meteorologia sembla improbable aquest desplaçament.

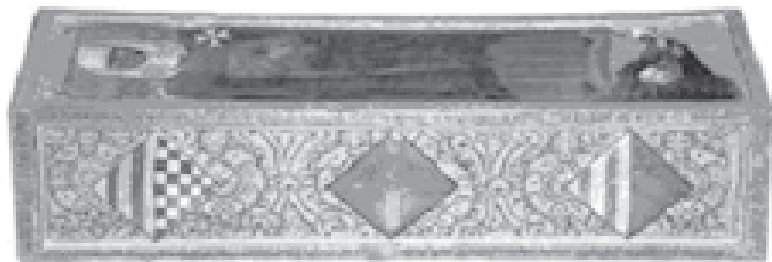
Segons la tradició popular, Elionor va viure a Sant Joan setze anys i va morir un dia de festa. És de suposar que es va magnificar la seva estada per donar més importància al fet que una princesa visqués a Sant Joan, un lloc molt isolat. I es devia dir que havia mort en un dia de festa, que popularment es creu que era la diada de Corpus Christi, suposem que per magnificar el personatge. Com hem vist Elionor visqué a Sant Joan com a màxim set anys.

Una altra llegenda montblanquina explica que un cavaller portuguès va venir a la vila per demanar-la en matrimoni. La vigília de pujar a Sant Joan, el cavaller féu estada a Montblanc. Elionor assabentada del fet, pregà a la Mare de Déu de la Serra, patrona de Montblanc, tota la nit. L'endemà una forta nevada va impedir que el cavaller arribés a l'ermita. Era el dia 5 d'agost, diada de la Mare de Déu de les Neus. Aquí la tradició ja barreja moltes coses, segurament el cavaller portuguès no és res més que l'intent que hem vist del rei Martí de casar Elionor amb el primogènit del rei de Portugal, fet que no es consumà.

El 29 de maig de 1906 l'Associació catalanista de Montblanc va col·locar una làpida a la capella de l'ermita on es podia llegir: «Ací feu anys seguits dura penitència la germana de l'immortal Jaume d'Urgell, darrer hereu de la dinastia reial catalana, Na Elionor d'Aragó, qui visqué a Sant Joan e hi morí santament en 1430 y fou enterrada a Poblet». La pietat i la tradició han posat una bella aurèola al voltant d'aquesta filla de la casa comtal d'Urgell, de qui la memòria popular n'ha creat una veritable llegenda.

Bibliografia

- ALTISENT, A. (1974): *Història de Poblet*, Poblet, Abadia de Poblet.
- BALAGUER, V. (1852): *Records tradicionals e històrics*, Barcelona.
- CARRERAS CANDI, F. (1929): «Dos mujeres célebres de la casa de Urgel», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, Barcelona, 102: XIV-1-14.
- FINESTRES I DE MONSALVO, J. (1753): *Historia del real monasterio de Poblet*, Cervera, Joseph Barber, vol. I i II.
- GIMÉNEZ SOLER, A. (1899): *Don Jaime de Aragón. Último conde de Urgel. Memoria leída en las sesiones ordinarias celebradas por la Real Academia de Buenas Letras los días 11 y 25 de abril*, Barcelona, vol. VII, p. 10-318.
- MARTINELL, C. (1927): *El Monestir de Poblet*, Barcelona, Editorial Barcino.
- MONFAR I SORS, D. (1652) [1853]: *Historia de los condes de Urgel*, vol. II.
- PALAU I DULCET, A. (1931): *Guia de Montblanch*, Barcelona, Impremta Romana.

Caixa sepulcral d'Isabel d'Urgell
Museu Diocesà de Lleida

Recepció: Desembre 2011

Valoració: Jaume Felip Sánchez i Gener Gonzalvo Bou

Acceptació: Febrer 2012